

Arnold Ziegelaar over het mensbeeld van Sartre en Heidegger

Samenvatting door Myrthe Meester, lezing 9 september 2018

Na de Tweede Wereldoorlog was de vraag naar het humanisme actueler dan ooit. De tot dan toe bestaande humanistische traditie had de verschrikkingen in nazi-Duitsland niet kunnen voorkomen, maar er misschien zelfs aan bijgedragen. In zijn beroemde lezing uit 1946, 'Het existentialisme is een humanisme', buigt Jean-Paul Sartre zich over de vraag wat de mens nu eigenlijk is. De geschiedenis van de westerse filosofie, zo meent hij, heeft altijd gevangen gezeten in de metafysische misvatting dat de mens één vaststaande essentie heeft, een absolute norm waaraan de waarde van concreet existierende individuen kan worden afgemeten. In werkelijkheid, zo stelt hij, gaat de existentie van de mens aan zijn essentie vooraf. Omdat er geen God bestaat, is er ook geen transcendente moraal, of een vooraf gegeven idee van hoe de mens zou moeten zijn. Ieder concreet individu sticht daarentegen – al kiezend en handelend – zijn eigen essentie. Hij wordt geboren als lege onbepaaldheid, en moet ieder moment van zijn leven opnieuw besluiten wat hij wil doen en wie hij wil zijn. De mens is, kortom, gedoemd tot vrijheid; hij is vrijheid. We hebben weliswaar aangeboren karaktereigenschappen, beperkingen en mogelijkheden, maar we blijven altijd vrij om zelf te beslissen hoe we daarmee omgaan, of we aan onze neigingen toegeven of niet, en of we onze verantwoordelijkheden op ons nemen of ze daarentegen ontlopen. Onze verantwoordelijkheid is grenzeloos.

Sartre beroept zich met zijn radicale mensbeeld op Martin Heidegger, de Duitse fenomenoloog, die in zijn hoofdwerk *Sein und Zeit* een poging had ondernomen om de ervaringswereld van de mens van binnenuit te beschrijven, en daarvan de meest wezenlijke patronen bloot te leggen. In zijn 'Brief over het humanisme' uit 1947 stelt Heidegger echter dat Sartre hem onterecht als een humanist karakteriseert, en zijn denken verkeerd heeft begrepen. Liever dan het Sartrianse woord 'existentie' gebruikt Heidegger het begrip '*Ek-sistenz*', dat hij steevast met een koppelstreepje schrijft. Sartre beweert dat er niets buiten de menselijke subjectiviteit bestaat, terwijl Heidegger juist de nadruk legt op het 'uit-staan' van de mens, het (interpreterend) open staan voor zichzelf en voor de wereld. De mens is een '*Lichtung*', stelt hij, zoiets als een open plek in het woud van het bestaan, waar het bestaande zich kan tonen. De mens heeft zichzelf niet gemaakt, maar is in het bestaan 'geworpen': hij treft zichzelf, nog voordat hij actief handelt en zijn leven vormgeeft, in het mysterie van het Zijn aan, en verkeert altijd al – voorafgaand aan zijn eigen keuzes – in een toestand van ontvankelijkheid voor de verschijning van dat Zijn. Terwijl Sartre alleen de nadruk op het zichzelf ontwerpende karakter van de mens legt, ziet Heidegger de mens als een 'geworpen ontwerp', wiens subjectiviteit is ingebed in iets groters en oorspronkelijkers, het bestaansmysterie, dat zich onmogelijk laat definiëren. Misschien zou je Heidegger als een 'religieus denker zonder God' kunnen zien, suggereert Ziegelaar.

Toch zou het onterecht zijn om Heideggers filosofie als anti-humanisme te omschrijven. De Duitse denker heeft weliswaar jarenlang affiniteit met het nazisme gehad, maar concrete sporen van die ideologie zijn in zijn filosofische geschriften moeilijk aan te wijzen. En hoewel Heidegger het mens-zijn inbedt in een oorspronkelijker, niet-menselijk geheel, het Zijn, speelt de mens binnen zijn filosofie juist een centrale rol. De mens is immers de 'hoeder van het Zijn': hij verwijlt in de taal, 'het huis van het Zijn', en heeft de opdracht om 'horig aan de stilte' te zijn, 'afwachting luisterend naar wat hem vanuit het Zijn zelf gedictieerd zal worden'. Iemand in de zaal suggereert dat Heideggers 'meta-humanisme' misschien een waardevolle spirituele aanvulling zou kunnen vormen op het hedendaagse humanisme, dat zich vooral op politieke kwesties concentreert. Zoals Sartre een tegengif zou kunnen vormen tegen de doorgesloten claims van de hersenwetenschappen, die tekort doen aan onze geleefde ervaring van vrijheid en verantwoordelijkheid.